

ELLEN KEY OCH KÄRLEKEN

Ellen Keys Vänner i Tjust
Redaktionsgruppen
2001

Presentation

Det omfattande projektet "Kunskapskällan och Framtidens kultur" är nu avslutat. Verksamheten vid studiebiblioteket Kunskapskällan håller på att övergå från en 10-årig uppbyggnadstid till ett mer vardagligt bruk, till ungdomars och vuxnas tjänst.

Årets skrift, nummer 5 i vår serie, ges ut av tre parter. Som tidigare står Kunskapskällan, i egenskap av studiebibliotek, bakom, men här kommer också den nybildade Kunskapskällans Stödförening in i bilden. Skriften ges ut till stödföreningens andra årsmöte som äger rum den 25 april 2001. I år tillkommer ytterligare en part och det är föreningen "Ellen Keys Vänner i Tjust". Kunskapskällan innehåller ett rikt Keymaterial i form av ett klipparkiv och ett Keybibliotek. I samverkan producerar dessa tre parter ett omfattande material i digital form. Det är ett service-material för studier om Ellen Key med namnet "Kunskapskällans Ellen Key-tips", som finns att tillgå genom Kunskapskällan. Materialet presenteras även i korthet på Kunskapskällans hemsidor. Sökvägen dit är: www.vastervik.se/kultur/kunskap1.htm

Årets skrift består av ett par *utdrag* ur detta omfattande material. Det ger läsaren exempel på tipsmaterialets innehåll. "Synpunkter på kärleken – Ellen Keys och våra"

är ett underlag för samtal om livsfrågor. Frågan om kärlek är ju central både för Ellen Key och för oss.

Inledningsvis ger ordföranden i föreningen Ellen Keys Vänner i Tjust, Nils Westberg, en kort översikt över Ellen Keys levnadslopp.

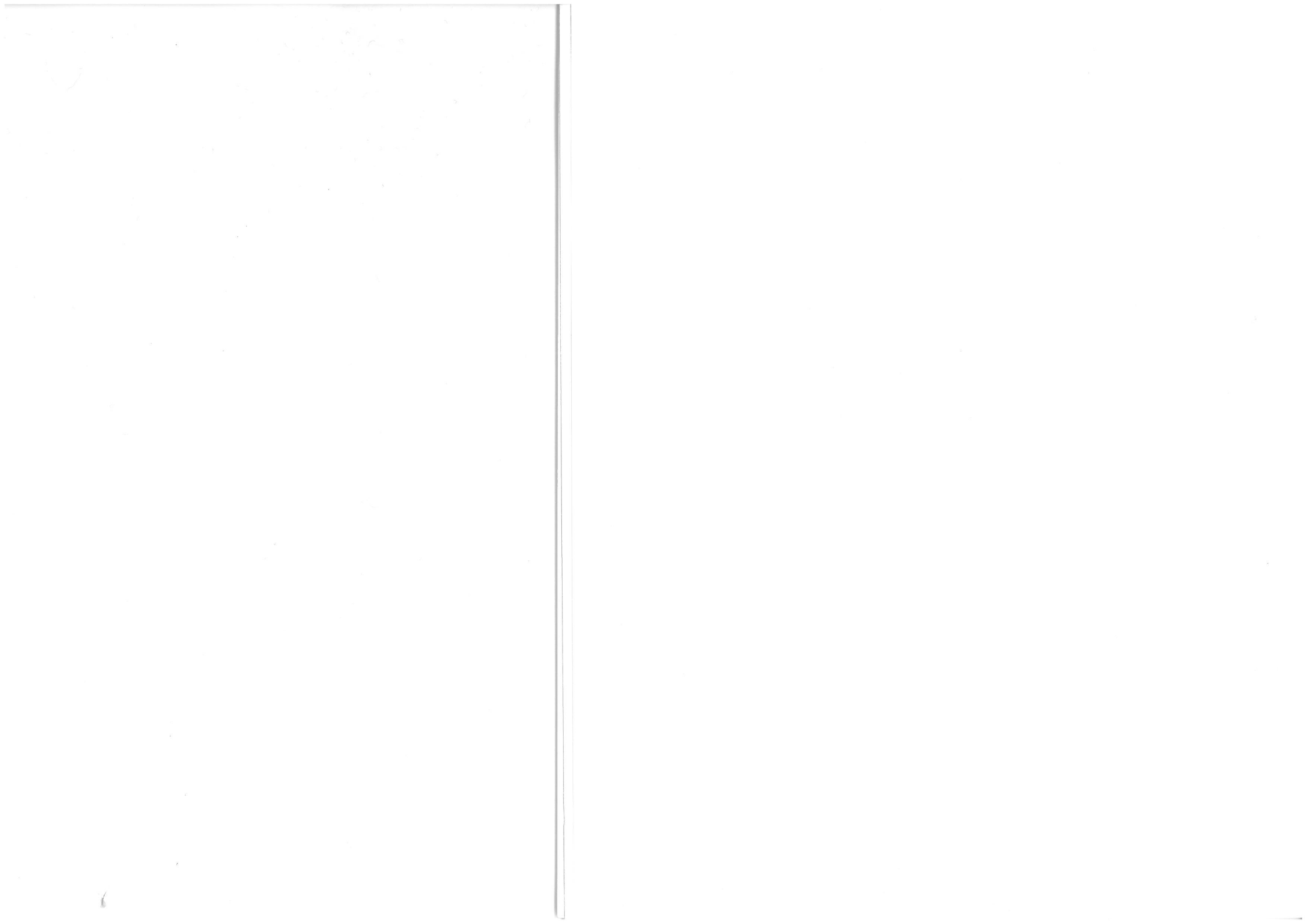
Som avslutning presenteras den digitala tipskatalogen i övrigt liksom innehållet i Kunskapskällans klipparkiv om Ellen Key.

För Kunskapskällans Studiebibliotek vid Västerviks Gymnasium
EVA ZRYD

För Kunskapskällans Stödförening
EIRE PETTERSSON

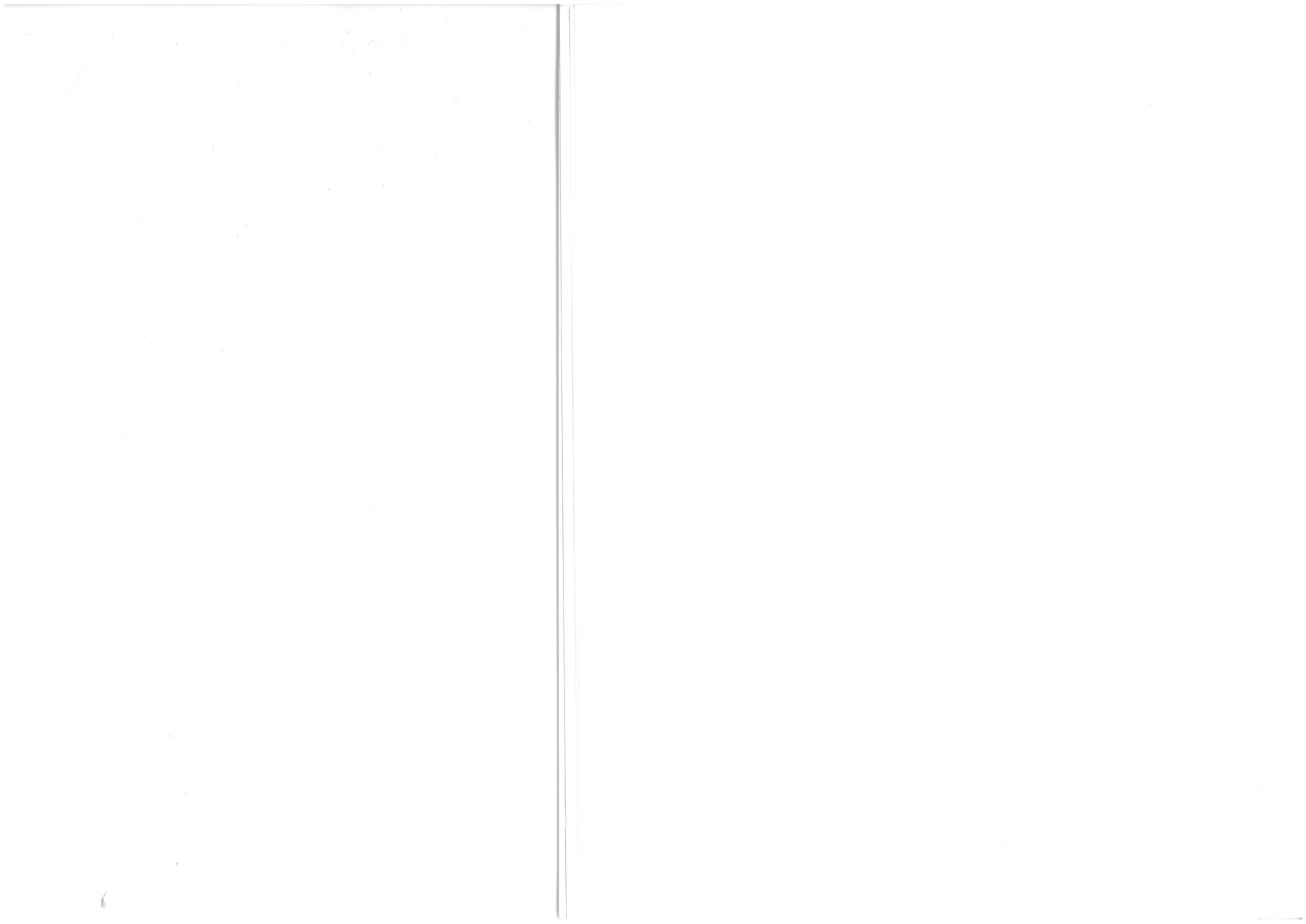
För föreningen Ellen Keys Vänner i Tjust
NILS WESTBERG

För materialet svarar i övrigt:
INGRID ANDERSSON
INGELA BENDT
ANITHA JOHANSSON
BENGT O. MYRGÅRD
ROSE-MARIE MÖLLER
MIRJAM PREUSSNER

Innehåll

Presentation	1
Ellen Key från Sundsholm	5
”Synpunkter på kärleken – Ellen Keys och våra”. Ett samtalsunderlag	7
Teatertablå – utdrag ur Ellen Keys brevväxling med Urban von Feilitzen	24
Litteraturtips för samtal i anslutning till denna skrift	27
Tipskatalogens digitala innehåll	29
Innehåll i Kunskapskällans klipparkiv om Ellen Key med förslag till ”spår att följa vidare”	30

Ellen Key från Sundsholm

Ellen Key föddes på Sundsholms Säteri den 11 december 1849 och växte upp där tillsammans med fem yngre syskon, tre pojkar och två flickor. Sundsholm ligger ca 25 km söder om Västervik. Hon fick där en mycket gedigen utbildning och skaffade sig dessutom själv mycken kunskap genom det omfattande bibliotek som fanns i hemmet. Tidigt lärde hon sig, genom guvernanter, såväl tyska som franska. Senare lärde hon sig engelska och som vuxen även italienska.

Ellen var mycket fäst vid sitt hem och disponerade sitt flickrum fram till dess hon var fyrtio år, trots att familjen förlorade Sundsholm vid faderns konkurs 1880. Det var på Sundsholm hon hämtade kraft för det arbete hon var engagerad i – i Stockholm – som älskad lärare åren 1880–1900 vid Whitlockska flickskolan. Under åren 1883–1903 var hon även engagerad som en mycket uppskattad föreläsare vid Stockholms arbetarinstitut. Under ett år kunde hon samla upp till 10.000 åhörare.

Redan 1868 bosatte sig familjen i Stockholm under vintern, då den nya tvåkammarriksdagen arbetade. Fadern Emil Key var nämligen riksdagsman i andra kammaren från valet 1866 fram till 1883. Ellen blev sin fars sekreterare fram till 1880 då hon fick försörja sig själv och samtidigt skaffa sig en egen bostad i Stockholm.

Ellen Key gjorde under tiden 1873–1909 tio resor i Europa. I början var det för att förkovra sig. Sedan hon 1901 hållit sitt första föredrag på tyska blev hon från 1903 inbjuden som föreläsare i främst det tysktalande Europa då hon även lämnade såväl Stockholm som sin bostad. År 1905 höll hon uppskattade föredrag på ett trettio-tal platser med ibland 1.000 åhörare och därtill 400 som inte fick plats. Vid hennes näst sista Europaresa 1908 blev hon vald till hedersordförande vid den internationella kvinnokonferensen i Milano.

Först 1910 fick hon sitt efterlängttade hem i Sverige. Hon hade då befunnit sig på resande fot sedan sju år tillbaka och tidvis bott i bl.a. Italien samt även hos släkt och vänner i Sverige och Tyskland. Genom de inkomster hon fick i främst Tyskland för sina mycket uppskattade böcker – speciellt *Barnets århundrade* – kunde hon bosätta sig vid Ombergs sydslutning mot Vättern. Bostaden – som var utformad och uppförd av henne själv – kallade hon Strand.

Den 25 april 1926 avled Ellen Key i sitt hem, Strand. Efter jordfästning i Örebro – med ärkebiskop Nathan Söderblom som officiant – och kremering gravsattes urnan i familjegraven på Västerviks gamla griftegård.

Ellen Key. Foto ur Kunskapskällans bildarkiv.

Synpunkter på kärleken – Ellen Keys och våra

Samtalsunderlag författat av Bengt O. Myrgård
under medverkan av

INGELA BENDT
ANITHA JOHANSSON
MIRJAM PREUSSNER

I. Vad är äkta kärlek?

Synpunkter på kärlek

”Synpunkter på kärlek” vill vara en hjälp för samtalsgrupper kring den viktigaste av alla livsfrågor, den om kärlek. Drivkraften för att publicera tips som dessa med utgångspunkt hos Ellen Key har varit denna enda, att hon ständigt uppehåller sig vid livsfrågor som är angelägna också för oss. Det är inte jämna minnesår som gör sådana samtal viktiga. Det är vår egen livssituation. Svensk skola och kulturutvecklingen i allmänhet har mer och mer börjat sätta just livsfrågorna i centrum. När Ingela Bendt skriver en bok (se sidan 27) är sådana frågor centrala.* Detsamma gäller för all god pedagogik. Vi kan t.o.m. se att vår tids underhållning, när den är som bäst, tar livsfrågorna på allvar. Denna avdelnings titel t.ex. har vi tagit från Andrew Lloyd Webbers musikal ”Aspects of Love” – synpunkter på kärlek.

* Vi har bett Ingela Bendt att för vår studiebooks räkning göra en kort sammanfattning av hur hon ser på samspelet mellan Ellen Keys och våra livsfrågor. Den sammanfattningen avslutar detta

Tips: Börja gärna samtalet med en kritisk granskning av vårt påstående:

”Att samtala om livsfrågor är viktigt. Den om kärleken är den viktigaste.” I denna avdelning, som vill vara en hjälp i samtalen, har vi följande uppläggning: Vi presenterar först tre utgångspunkter för Ellen Keys syn på kärleken och använder sedan detta material för vårt samtal om den egna kärleken. Vid ”tillämpningen” är det viktigast av allt att just gruppens egna ”kärleksfrågor” kommer i fokus, inte våra förslag.

De tre utgångsfrågorna är följande:

1. Vad menade Ellen Key med *äkta kärlek*? och vad tycker vi?
2. Hur tillämpades hennes budskap *då* och hur tillämpar vi det *idag*?
3. *Hemmet* spelar en viktig roll i Ellen Keys ”kärleksreligion”. Varifrån fick hon sina förebilder?

avsnitt (s. 20). Våra samtal kan alltså lämpligen både inleda och avsluta vårt eget studium ”Synpunkter på kärlek”.

Fortlöpande försöker vi ge tips för vidare läsning och hänvisningar till fördjupningslitteratur av och om Ellen Key och livsfrågorna. Varje samtalsgrupp bör dock vara mån om sin egen profil.

Ellen Keys "kärleksreligion"

Vad menade Ellen Key med "äkta kärlek"?

Att helt förstå och tränga in i Keys syn på kärleken är ganska krävande. Hennes livs-
åskådning hör samman med en levande
människas utveckling under ett helt liv. Så är
det antagligen för oss också. Synen på kärlek
hör samman med så många andra livserfa-
renheter. Både när vi studerar Ellen Key och
när vi tänker på oss själva kan vi ändå peka
på avgörande möten och utgångspunkter.
En samtalscirkel kan vara platsen att försöka
fånga några sådana punkter. Då får vi nog
acceptera både förenklingar och, kanske ock-
så, eftertionaliseringar

För Ellen Keys del var det säkert hennes
syn på människan som kom att styra också
hennes uppfattning av vad äkta kärlek är. De
skribenter, som rätt fångat in hur hennes syn
på människan utvecklades från barndomens
markerade dualism mellan ont och gott till
en mer allomfattande ljus syn på tillvarons
innersta väsen, kan säkert hjälpa oss bäst i
våra försök att förstå Keys utveckling och att
konfrontera den med vår egen. Här kan vi ta
hjälp av en rad viktiga "Keyundersökare".
Av dem som också följt upp sina undersök-
ningar kan vi få hjälp av Ronny Ambjörns-
son i minnesboken från 1999, som cirkeldel-
tagarna bör ha tillgång till. I raden av forskare
som sökt svar på just dessa frågor måste
också Björn Sjövall och Ulf Wittrock nämnas.

Claudia Lidén hör till dem som också arbetat
med problemområdet. Först och sist är det
dock till Ellen Keys egna vittnesbörd vi bör
söka oss. Då är det i hennes böcker "Missbru-
kad kvinnokraft", "Livslinjer", "Människor"
och flera andra vi får söka svaren. Några vik-
tiga utgångspunkter måste vi ha, även om
förenklingen ligger nära till hands.

1. Barndomens och ungdomens kristna tro
präglades av tydliga markeringar av vad
som är gott och ont, vitt och svart. De
tolkningar av kristen tro Ellen Key mötte
i hembygden – och under t.ex. konfirma-
tionstiden – kunde lätt uppfattas just i du-
alistisk riktning. De präglade då också
hennes syn på människan. Gränsen mel-
lan ont och gott ansågs tydliga.
2. Längre fram i livet mötte Ellen Key guds-
bilder och människouppfattningar som
förde henne till en helhetssyn präglad av
ljus och kärlek. Vi kan ta fram flera steg i
denna utveckling. Det kan verka som om
det svarta först måste få bli svartare för
att det ljusa skall kunna bli ljusare. Som
alltid präglas den här utvecklingen av
mötet med nya människor och nya tan-
kar. För att vi skall kunna förstå måste vi
försöka sätta oss in i den speciella kris-
tendomstolkning som hör de evangelis-
ka inomkyrkliga väckelserörelserna till.
De präglade hennes barndom. Vi måste
också försöka förstå – som motvikt –
Swedenborgs starka inflytande men ock-
så möten med sådana öppna och vidsyn-
ta gestalter som Nathan Söderblom och,
vid slutet av livsvägen, livstolkningar
som mer räknar med andlig enhet än
med dualism i tillvaron. Däremellan lig-
ger en ökad tilltro till det förnuftiga och
rationella tänkandet, som för Ellen Keys

del inte ville hålla hela livsvägen ut i andliga frågor. Tanken på utveckling förblev dock viktig för henne.

3. Den livstro som präglas av begrepp som skönhet, ljus, utveckling och ytterst kärlek ligger till grund för hennes syn på kärleken som parrelation, hennes äktenskapssyn och – där bakom – synen på kvinnan och moderskapet. Den brukar kallas "den evolutionistiska monismen". Det är inte så lätt att med en enkel formel ge nycklar för vad Key egentligen vill säga. Själv använde hon ofta många ord och i debattens hetta har många säkert miss-tolkat henne. Med utgångspunkt från hennes egna ord vågar vi dock pröva formeln: *1+1 är tillsammans mer än 2. Det är något nytt och större.* Den första ettan står då för mannen och den andra för kvinnan. Summan är skapandet av något nytt "emedan två varelser genom varandra kunna varda en ny och större varelse än var för sig" (Lifslinjer 1:1 s. 154). I kärlekens parrelationer tillmäter Key den kvinnliga parten den viktigaste rollen främst emedan den varit, och är, försummad. Kvinnans bidrag till kärleken kan sammanfattas på olika sätt, t.ex. i ordet ömhet.*
4. Här kommer hennes moderskapsbegrepp in. Det är moderskapet som ger frukten. Frukten är det viktigaste för kärleksrelationerna och denna i sin tur utvecklar samhället. Frukten kan naturligtvis vara ett fysiskt barn, som alltid är äkta i en verklig kärleksrelation, men "barnet" kan också, i den idealistiska tanketradi-

tion som påverkat Key, vara av andlig art. Exempel på ett sådant "barn" är hennes egen brevväxling med Robinson.

Vi har ovan kort tecknat några avgörande drag i den utveckling som förde till Ellen Keys syn på kärleken. Ytterligare några viktiga infallsvinklar bör vi ha aktuella för att kunna fördjupa vårt samtal om kärlek med Ellen Key som utgångspunkt.

5. I hela livet brottas Ellen Key med frågan om sambandet mellan individens utveckling och samhällets. Redan 1895 gav hon ut "Individualism och socialism". Målet för all utveckling och strävan gäller det gemensamma. Ellen Keys liberala tradition gör dock att individens utvecklingsmöjligheter alltid sätts i första rummet. Det är viktigt att hålla i minnet när vi sam-talar om de "institutioner" och företeelser som ligger till grund för vårt samhällsbyggande, i första hand parrelationer av olika slag.
6. En annan grundläggande aspekt på tillvaron gäller förhållandet mellan kroppsligt, själsligt och andligt. Vi får hålla i minnet att Ellen Key lever i en tid då andligt inriktad idealism och tonvikt på själsliga funktioner ofta sätts i första rummet i kulturdebatten. Det gäller också när kärlek och äktenskap står i centrum.** Det är då viktigt att förstå att Key representerar ett slags pionjärskap, när hon tar fram också kvinnans rätt att sätta det som hör ihop med sexualitet, erotik och kropp på samma plan som det själsliga. Hon brot-

* Bl.a. i Lifslinjer I:2.

** Samtalspartnern Anna Maria Roos var än mer präglad av en idealistisk syn på tillvaron, när hon kritiserade Ellen Keys syn på kärleken.

tas med frågan och återvänder ofta till förebilder som i liv och teori visat att de inte ville spela ut kropp och själ som oförenliga motsatser. Tydligast ser vi kanske detta i hennes bok "Människor", essayer som handlar om makarna Browning och Goethe, först utkomna år 1899.

Man kan inte som Ellen Key vara en föregångare i kärleksdebatten utan att också behandla frågan om äktenskapets plats, ställning och betydelse. Vi skall fördjupa oss något mer på denna punkt.

Ellen Keys syn på äktenskapet

7. Ellen Keys syn på kärleken kan kort sammanfattas med citat ur *Lifslinjer* 1–3 (1903–1906). Hon säger: "De som älskar varandra är makar. Kärleken är sedlig även utan lagligt äktenskap, men äktenskapet är osedligt utan kärlek." Ellen Key är alltså – liksom flera samtida författare – djupt kritisk till borgerliga resonemangsäktenskap. Äktenskapet som formalitet väger lätt mot äktenskapets verkliga innehåll. Hennes kritik av äktenskapet som institution missuppfattades av många som förakt för äktenskapet som samlevnadsform. Egentligen är hon ute efter något annat. Hon vill sätta individen och kärleken främst. Kritiken drabbar med all rätt såväl borgerliga resonemangsäktenskap som en ensidig s.k. sakral syn på äktenskapet, som den möter i den romersk-katolska kyrkan. I en sådan betonas institutionen och det utifrån kommande mer än det individuella. Vi har anledning att i våra samtal ta upp just denna fråga, som

är svår för alla. Dels eftersom den rör förhållandet mellan individ och samhälle, men dels också för att alla måste fundera över vad som är kärnan i ett äktenskap liksom i samlevnad över huvud taget. Ellen Key tvekar inte om svaret: det är kärleken mellan två individer. Hon är som alltid på krigsstigen mot sådant som missbrukas. Liksom hon då anade missbruk med borgerliga och med kyrkliga förtecken har vi anledning att pröva om vi i dag låser in kärleken i fällor som strider mot kärlekens innersta.

Ellen Key fick mycket kritik för sitt "försvar" för kärlekens friare former, men också förståelse från dem som liksom hon sett bakom formerna. Till dem hörde ärkebiskopen Nathan Söderblom. Vi kan testa oss själva, var vi står, genom att tänka över skillnaden mellan kyrkliga och civila äktenskap. Någon blir kanske förvånad över att höra att just Nathan Söderblom bidrog till att utforma en ritual för icke-kyrkliga äktenskap. Han hade säkert kommit till samma slutsats som vår Ellen Key. Det är inte formen som avgör utan innehållet, d.v.s. två människors verkliga kärlek till varandra.

Det blir säkert lättare att instämma i Ellen Keys kritik när vi ser att hela den evangeliskt kristna traditionen hävdar att ett äktenskap konstitueras som det heter, inte av någon prästs läsande eller ens av någon samhällsinstitution utan av "parternas samfällade löfte till varandra".* Det är alltså de båda individernas löfte om kärlek till varandra som är grunden för ett äktenskap. När vi samtalar om skils-

* En kortfattad sammanfattning av denna evangeliska syn på äktenskapet finns t.ex. i Olof Sundby: *Kyrkan, äktenskapet och*

familjen. Gleerups förlag. Se s. 39ff. Någon i samtalsgruppen kan fördjupa sig i detta synsätt.

mässa måste vi nog också ha en sådan utgångspunkt. En annan och nog så viktig fråga är ju hur vi i en bra samhällsbyggnad skall kunna underlätta och stödja kärlekens samlevnadsformer. För många, säkert för flertalet religiöst orienterade människor, är kärleken något av en guda-gåva som ger tillvaron mening. Då behövs nog både samhällets, kyrkans och vänners stöd. Inte ens två älskande människor lever ju helt för sig själva.

Vårt studium av Ellen Keys syn på kärleken, och vår egen syn, skall avslutas med några ord om hur Ellen Key själv mötte kärleken.

I vår arbetsgrupp ingår Mirjam Preussner, som har arbetat med en betydelsefull brevväxling mellan Ellen Key och hennes kärlek Urban von Feilitzen. Mirjam har för vår studiebok gjort en kort sammanfattning av vad relationen till Robinson (som var von Feilitzens pseudonym) betydde för Ellen Key. Vi återger den här som hjälp för våra samtal.

Urban von Feilitzens betydelse för Ellen Keys författarskap*

Att Ellen Key haft ett platoniskt kärleksförhållande till löjtnanten och litteraturkritikern Urban von Feilitzen är sedan länge ett välbekant faktum. Hans betydelse för Ellen Keys pedagogiska idéer och hennes författarskap är däremot mindre utrett.

De båda levde i cirka tio års tid i ett s.k. "andligt äktenskap". Detta äktenskap praktiserades mestadels som ett gigantiskt utbyte av brev mellan parterna. Till en början avhandlade breven mest intellektuella spörs-

mål, men de övergick så småningom till att bli regelrätta kärleksbrev. Dessa brev har lett till en slags befruktning på det andliga planet och på så sätt blev Ellens litterära alster en ersättning för det barn hon aldrig fick.

Deras förhållande började då Ellen Key re-censerade Urban von Feilitzens bok "Protestantismens Mariakult", som var ett inlägg i kvinnofrågan. Urban von Feilitzens tankar kom så småningom att ingå i hennes bok "Missbrukad kvinnokraft".

Ellen Keys bok "Barnets århundrade" var i hög grad en produkt av den pedagogiska syn som hon hade gemensam med Urban von Feilitzen. Goethes uppfostringsidéer har spelat en stor roll vid utformandet av "Barnets århundrade". Det var ursprungligen von Feilitzen som öppnade hennes ögon för Goethe. Rosseaus pedagogiska verk "Emile" har Ellen Key läst första gången 1884, då brevväxlingen pågick som intensivast. I ett dagboks-brev i januari 1885 diskuterar von Feilitzen den franske pedagogen Montaigne med Ellen Key. Montaignes läror hade också stor betydelse för Ellen Key vid utformandet av "Barnets århundrade". Urban von Feilitzen hade i mitten av 1880-talet medverkat i Verdandi med en uppsats om Montaigne.**

Geijer, Viktor Rydberg och den kommande renässansen – och dess idéers inverkan på kärleken mellan man och kvinna – var något som ofta diskuterades i breven. Med Viktor Rydberg hade von Feilitzen en omfattande brevväxling.

Deras syn på skönheten var också gemensam, då von Feilitzens ideal var att allt måste bli skönt. Skönhetssinnet måste odlas, det

* Miriam Preussner: "Urban von Feilitzens betydelse för Ellen Keys författarskap". (Stencil som erhålles genom Kunskapskällan.)

** Uppgifterna om von Feilitzens påverkan vid utformandet av "Barnets århundrade" har hämtats ur Thorbjörn Lengborns avhandling "En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från 'Barnets århundrade'", 1977.

var hans tro. Denna tes förfäktade ju även Ellen Key.

Feilitzens känsla för Ellen Key tar sig uttryck i att han önskar dela allt med henne, en vacker dikt, ett tänkvärdt ord, en litterär upptäckt, ja även över inredningen i sitt arbetsrum skickar han en skildring så att hon skall känna sig delaktig i hans vardag. Feilitzen kunde högläsa 4–5 timmar varje kväll och hans kunnande i den klassiska litteraturen – och de i tiden liggande frågorna – var mycket stort. Han hade kontakter i England, som skickade nyutkomna böcker till honom. Han läste långsamt och reflekterande och var en skarp iakttagare. Ellen Key behärskade formuleringskonsten och på så sätt har de kompletterat varandra.

Ellen Key tycks ha betraktat sig som lärjunge och språkrör för von Feilitzen. År 1922 – fyra år före sin död – skall hon ha sagt till Axel Forsström, som författat en biografi över henne: "Om Robinson fått säga allt han hade att säga, hade jag inte behövt säga ett ord."

Vi samtalar om "den äkta kärleken"

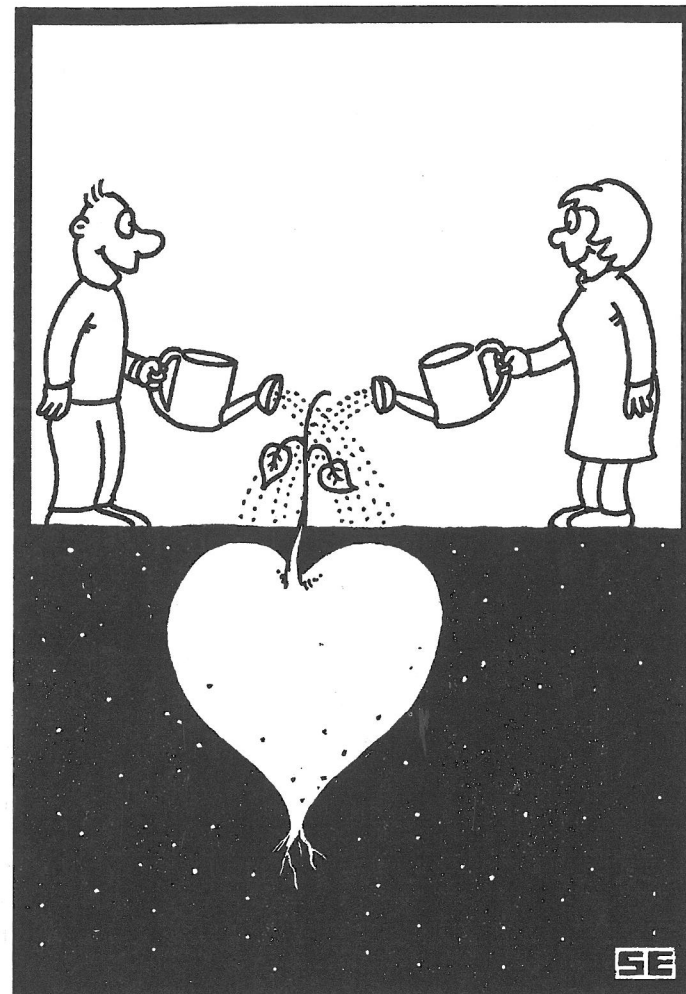
"Ellen Keys kärleksreligion" har vi kallat första avsnittet av vår tipsboks samtalsdel. Varje studiegrupp kan utforma sina egna frågor kring det alltid aktuella ämnet: *Vad är äkta kärlek?*

Här följer några förslag:

- ◆ Ellen Key upplevde i ungdomen stora motsättningar mellan ont och gott. För henne blev "kärlek" alltmer ett ord som står för det goda i tillvaron. Hennes *Livstro* var identisk med "kärlek". Hur ser gruppen på detta? Täcker ordet "kärlek" det goda i livet?

- ◆ Ellen Key mötte kärleken i samspelet med Robinson, som vi sett. Tveklöst var den andliga gemenskapen det mest utmärkande för deras relation. Ellen Key betonade kärlekens fysiska uttryck mer än von Feilitzen gjorde. För honom – som redan var gift – var det legala i äktenskapet viktigare än för Ellen, som på denna punkt blev besviken på vännen, den "andlige" maken. Vi har alla olika erfarenheter rörande vad som är parrelationens viktigaste sida. Låt oss gärna samtala om denna svåra fråga.
- ◆ Här kommer då också frågan om att vilja och att förverkliga in i bilden och därmed också frågan om skilsmässa. Även där hade von Feilitzen en strängare uppfattning än Ellen Key. Kanske av rädsla och bekvämlighet? Är skilsmässa alltid ett tillkortakommande? Kan det rent av vara en del av den enskildes växt och mognad? Var kommer barnen in i sammanhanget? Skall deras väl och ve alltid gå före föräldrarnas?
- ◆ Kärleken som erotik är viktig för Ellen Key. Troligen för nästan alla. Ellen Key hörde till dem som vågade bejaka också kvinnans erotiska behov. Somliga tyckte att hon överbetonade detta. Kan man det?
- ◆ Kyrkofadern Augustinus (354–430) skriver: "Älska och gör vad du vill." Vad kan en sådan syn på kärleken innebära? I förarbetena till gymnasiets nya läroplan har orden av Olof Franck tolkats som en sammanfattning av skolans värdegrund, som innebär "människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta".

**Stan Eales som tecknar i engelska satir-
tidningen Punch tolkar begreppet kärlek:**

Hur tolkar du "kärlek" på ett roligt, eftertänksamt eller kanske sorgligt sätt? Tävla med din bästa skämtteckning på www.kulturhuset.stockholm.se. Där hittar du tävlingsregler, priser, tips och gott om teckningar från världens främsta skämttecknare.

Stan Eales i Punch tolkar kärleksbegreppet åt hela svenska folket på Arlas mjölkpaket.

II. Hur tillämpades Ellen Keys budskap då och hur tar vi emot det i dag?

Om Ellen Keys inflytande på några av dåtidens kvinnor

Man kan nog inte ta till för stora ord om Ellen Keys inflytande på dåtidens kvinno- och kulturdebatt. Hon hade sina beundrare som själva ville leva upp till det ideal, som också vi försökt förstå något av i föregående kapitel. Ellen Keys "kärleksreligion" – som den kom att kallas – blev beundrad av många samtida kvinnor. Inte minst i mera frisinnade kretsar och av kvinnor som ville bryta med trender, såväl inom den framväxande kvinnorörelsen som inom traditionsbundna borgerliga kretsar. Vi finner beundrare både bland en framväxande krets av intellektuella arbetarkvinnor och inom s.k. "högreståndskretsar". Tidens skönlitteratur gjorde också sitt till. Ett nytt kvinnoideal växte fram. Om detta finns mycket skrivet, t.ex. Beata Losmans avhandling *Kamp för ett nytt kvinnoliv* med underrubriken "Ellen Keys idéer och dess betydelse för sekelskiftets unga kvinnor" (Liber 1980).

Ofta blev dock avståndet mellan ideal och verklighet alltför stort. Att leva enligt Ellen Keys kärleksideal ställde höga krav på både man och kvinna. Det handlade verkligen inte om någon "slit-och-släng-mentalitet" som en del kritiker hävdade. Losman berättar bl.a. om Greta Beckius, som tog sitt liv 1912. Dessa kvinnors besvikelse – främst på männen – blev alltför stor. Ellen Keys rätt krav-

fyllda ideal blev för många till en livstragik. Verklig kärlek formar på ett avgörande sätt livslinjen. Det var många kvinnor som anförtrorde Ellen Key sina bekymmer och hon ingrep välmenande i deras liv. Ibland blev kraven för tunga. Alltid satte de djupa spår. I Kunskapskällans klipparkiv och i uppföljningsarbetet finner vi flera intressanta utgångspunkter för våra samtal kring frågan om "den allvarsamma leken", kärleken. Här följer kort två spår.

Inför 100-årsminnet av Ellen Keys födelse fick Svenska Dagbladet tillstånd att för första gången publicera Vera Atmers brevväxling med Ellen Key. Där ger Ellen Key henne råd rörande kärleken mellan brevskrivaren och en f.d. katolsk präst. Ellen Key uppmuntrar och beundrar deras kärlek, men betonar kraftigt just allvaret. "Vördnaden inför Er kärlek, som har ett gemensamt med religion, detta att man genom denna äkta kärlek kan växa och nå en högre grad av mänsklig kärlek", betonar "sierskan" Ellen Key. Hon hänvisar också till de djupa men bittra intryck hon bevarade från sitt eget kärleksförhållande till Urban von Feilitzen ännu 20 år efteråt.*

Inom ramen för Kunskapskällans arbete har ett annat kvinnoöde också aktualiserats och inspirerat en ung kvinnas studier kring Ellen Belfrages livsöde. Hon heter Josefina Markskog. Verner von Heidenstams kär-

* Kunskapskällan vid Västerviks Gymnasium innehåller också ett bibliotek av och om Ellen Key. Dessutom finns ett klipparkiv som även kan användas av studiegrupper. Se s. 30.

leksrelation till den unga adelsdamen resulterade i en gemensam son.* Ellen Belfrage var Josefina Markskogs släkting fem släktled bakåt i tiden. Som specialarbete i gymnasiets avgångsklass har hon därför skrivit om denna starka kvinna som, trots Heidenstams svek, höll fast vid sin ungdomskärlek och – framför allt – vigde sitt liv åt den gemensamme sonens fostran. Josefina Markskogs sammanfattning ger ett bra underlag för ett nutida meningsutbyte kring frågan om barnens roll i en bruten kärleksrelation. Ellen Key, som från början var bådass vän, fungerade som förmedlare av kontakten, men också som kritiker. Tveklöst har Ellen Belfrages hållning gjort ett starkt intryck på den unga gymnasisten, som skriver: "Arbetet om Ellen Belfrage och personerna runt omkring henne har gett mig stor förståelse för hur det var att leva i slutet av 1800-talet. Själv tror jag att vi som är unga i dag inte riktigt förstår att vi har nytänkare som Ellen Key och Ellen Belfrage att tacka för hur det mera jämlika samhället ser ut i dag."

Vi samtalar om "Familj och äktenskap då och nu"

- ◆ Skilsmässorna har ökat kraftigt sedan Ellen Keys tid. Orsakerna är givetvis ändrade uppgifter. Mycket, som förr självklart hörde äktenskap och familj till, ordnas nu på annat sätt. Färre band finns mellan familjemedlemmar och makar. Samtala gärna om denna utveckling på gott och ont.
- ◆ Ju mer parrelationerna är relaterade enbart till känslor ju skörare är troligen äktenskapet som institution. Kan kraven på egna känslor som "kitt" bli för starka? Är yttre band någonsin legitima?
- ◆ Ensamförälderns roll var på Ellen Keys tid tung och ofta socialt belastad. Är det så också i dag? Ellen Keys samtida vän Ellen Belfrage tog ensam hand om sitt och Heidenstams barn. Läs om detta i Myrgårds Bok-Bok, kapitlet "Två gånger Ellen". (Boken är slutsåld.) Artikeln erhålles genom Kunskapskällan. Unga kvinnor beundrar ofta pionjärerna för feminism och kvinnokamp. Vilka av Ellen Keys tankar i dessa frågor är i dag mer eller mindre självklara? Är "kampen" över?

III. Hemmet som förebild

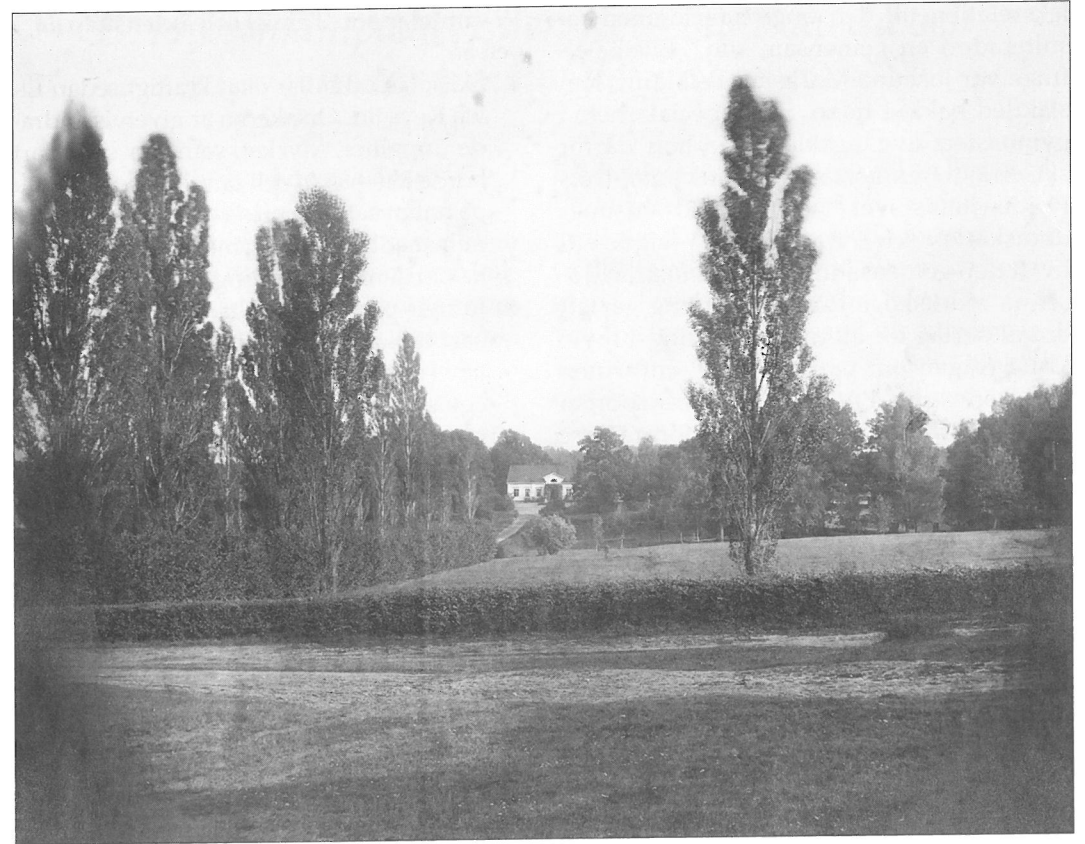
Inspirationskällor

Hemmets betydelse

Ellen Key hade inte traditionell akademisk utbildning. Hon var ändå en folkbildare av

stora mått. Var fick hon sin inspiration ifrån? Med dåtidens europeiska författare och filosofer blev hon i många fall en förtrogen vän. Hon besökte dem, brevväxlade med dem, inbjöd dem. Det kan vara stimulerande för en

* Josefina Markskogs arbete från april 2000 heter *Kärlek och kvinnosyn vid sekelskiftet. Om Ellen Belfrage och Ellen Key* (1900). Erhålles genom Kunskapskällan.

Sundsholm. Fotot med dikt på baksidan är en donation till Keysamlingen av Nils Sjöström 1999.

samtalscirkel om Ellen Key och kärleken att följa några av dessa spår, t.ex. hur hennes viktiga tanke om att en fördjupad och utvidgad syn på moderligheten skulle kunna påverka hela samhällsutvecklingen.* Ett annat viktigt spår att följa i en samtalscirkel kan vi ge rubriken *Hemmets betydelse för Ellen Key*

och för oss. Det spåret leder naturligtvis tillbaka till barndomshemmet. Det kulminerar på Strand.** Det för oss också ut i Europa. Ellen Keys egen beskrivning i *Två människor* av vad makarna Robert och Elisabeth Barrett-Brownings förhållande betytt för hennes syn på samlevnad, kan stimulera också oss.**

* Claudia Lindén hör till dem som behandlat frågan, bl.a. i boken *Ny syn på Ellen Key*.

** Ingela Bendts *Ett hem för själen* (Bonniers 2000) belyser ämnet föredömligt.

*** Någon i gruppen kan lämpligen fördjupa sig i kapitlet *Två människor* i denna bok. Tredje upplagan 1913.

Ellen Key
Tillhör Signe Bjelmgren Boö Sjö

Bland alla oss vårt hjärta har
S' trohet, ömt förvar
Ett frimod, som från år till år
Där mera röjast står.

Det oss är ett med vågen ljus,
Med gröna skars sus
Och hagarna med ~~stjär~~ blom
Och öfver rikedom.

Det är det med vår handomsklek,
Med ungdomskänslan värme och vek
Med kvävis godt och reat beslut
S' lifvet frödd ut.

Det med vår faders mansdomsöd
Hans kraft, hans tunga skrid;
Ett med vår modus omma nit-
försäcke och flit!

Stevens pelen 1882, den sista på Sundsholm (Urban Key föreläsning)
där jag hade botäkt alla fotografierna
(Ellen Key)

5
Ett med Er ungdoms hopp
Och tro
S' nyupptimrat bo
Ett med Er starka förtro
S' dagen oss, i dagen god.

Det ordet är en ljus skatt
S' lifets vinternatt,
S' hvassa sorg en öppen fawn
Vårt hem dess namn.

Ja, vårt ord är det vinters g
Huru ordet växlar, nej;
Hvad hjärtat en gång älskat har
Det egen autors bebar.

Man om en gång, dock står den
Så bo ej bygg på hemmets grund,
I denna brast för bröcken står
Den bild, som ej är hjärtat gån.

Ellen Key

Ellen Keys dikt på baksidan av Sundsholmsfotot.

Det handlar om en andlig gemenskap som inte underskattar den erotiska sidan av kärleken.

Hur kunde Ellen Key, som själv var föremål för en rätt hård uppfostran, tänka så optimistiskt om kärlekens - och inte minst - hemmets betydelse? Vi har redan sett hur förhållandet till Urban von Feilitzen och i synnerhet hans tankar om det evangeliska moderskapet, som är formulerade i *Protestantismens Mariakult* (1875), blev ett viktigt led i denna utveckling. Hon såg det verkli-

gen som livets största uppgift att utforma hemmet så att hela samhällsutvecklingen gynnades. Hon hade ju märkliga förebilder hemma på Sundsholm söder om Västervik. Även om barnuppfostran på den tiden var sträng, var förhållandet mellan hennes föräldrar ljus. Hennes far var trots allt en ofrälse man, som älskat sig till "kvinnan av börd". Ingenstans kan vi läsa om detta bättre än i *Minnen av och om Emil Key, utgivna och utfyllda av Ellen Key* (Stockholm 1915). I Keyarkivet finns ett fotografi, donerat av Nils Sjö-

ström 1999, där Ellen Key skrivit en originaldikt, *Hemmet* där det bl.a. heter:

*Bland alla ord vårt hjärta har
i trofast, ömt förvar
Ett finns, som från år till år
där mera rotfast står.*

*Det ordet är en ljusets skatt
i livets vinternatt,
i varje sorg en öppen famn:
Vårt hem dess namn.*

Hela dikten se s. 17.

Inom redaktionsgruppen har vi mer och mer förstått att inte minst hemmet på Kallernäs, som låg nära Sundsholm, mer än något annat format Ellen Keys ljusa syn på hemmet. Där bodde hennes jämnåriga bästa vän genom hela livet – Lisa Hultin – med den harpospelande modern Constance och den historieberättande fadern Måns. *Det* ljusa hemmet kom att prägla Ellen Keys syn på hur ett bra hem skulle vara. I redaktionsgruppen har Anitha Johansson sammanfattat detta och föreslagit ett antal frågor som kan göra också denna del av vårt Keystudium aktuellt och nuanknutet. Här följer hennes bidrag:

Kärleken till familjen Hultin

Louise, kallad Lisa, Hultin föddes i Kallernäs i maj 1849. Hon var den yngsta av Måns' och Constances tio barn. Senare samma år kom Ellen Key till världen i Sundsholm. Endast ett smalt sund av sjön Maren skiljer de båda gårdarna åt, till lycka för barnen Key som ofta under hela uppväxttiden tog sin tillflykt till Kallernäs. Hos Hultins fanns glädjen, musiken, sagorna och kärleken. Mamma

Hultin var en av landets främsta harpospelare och hon skrev själv många av de sagor som barnen kom för att lyssna till, men hon skrev också poesi och dagsverser för den lokala tidningen.

Pappa Hultin var en uppskattad berättare. Han hade ett långt krigarliv bakom sig och delade gärna med sig av sina upplevelser i olika länder. Det påstås att Måns Hultin stod som förebild till Runebergs "Fänrik Ståls sägner". Familjerna Runeberg och Hultin var vänner och hade kontakt med varandra hela livet. Måns var också något av en "klok gubbe", som kunde klara av såväl benbrott, hugg- och skärsår som barnafödslar. Han hjälpte bl.a. Ellen Key till världen den 11 december 1849. Ellen och Lisa kom att bli de allra bästa vänner och vänskapen varade livet ut, även när det geografiska avståndet var stort. Lisa gifte sig och flyttade till Rouen i Frankrike, där familjen bodde i 18 år, men både Ellen och Lisa var flitiga brevskrivare. Ellen gjorde många resor runt om i Europa och kunde då hälsa på sin vän och hennes familj.

För Ellen Key kom människorna i Kallernäs att bli en förebild för hur vardagslivet i en familj kan fungera. Den varma miljön, tilliten och friheten saknades i hennes eget barndomshem och det kom att prägla hennes åsikter och idéer om barnuppfostran, som hon beskriver i boken "Barnets århundrade". Boken gavs ut år 1900 och gjorde Ellen Key känd i stora delar av Europa och övriga världen.

Barnen Key i Sundsholm bestraffades för minsta förseelse. Straffet kunde bestå i att inte få någon efterrätt på söndagen (den enda dag då efterrätt serverades) eller kroppslig aga, vilket de tre pojkar i familjen nästan dagligen fick känna på. Flickorna skulle bara

Lisa Hultin vid harpan som Nils Sjöström († 2000) donerat till Ellen Keys Vänner i Tjust. Förvaras på Kulbacken.

hålla sig ur vägen. Ellen skriver senare i livet om vikten av att kunna prata med sina föräldrar om allt och inte behöva ljuga eller undanhålla sanningen, eller vara rädd. Barnens kontakt med vuxenvärlden togs via de anställda på gården – de som skötte hushållet, guvernanter och informatorer som ansvarade för barnens undervisning – inte med föräldrarna. Ellen som var äldst av de sex syskonen Key fick, trots att det inte skiljde mycket i ålder, ta hand om och vara som en reservmamma för de andra barnen. Det stärkte säkert hennes uppfattning att *barn ska få vara barn*.

Familjen Key hjälpte på flera sätt sina grannar Hultins. Kallernäs var en utgård till Sundsholm och där fick Hultins bo utan att betala arrende. Genom kontakter fick både Måns Hultin och ett par av barnen hjälp med att få arbeten. När Ellen skulle lära sig att spela piano fick Lisa flytta till sin vän i Sundsholm och hon bodde där nästan ett helt år, då de övade pianospel tillsammans.

Vi samtalar om "Hemmet som förebild"

- Har sagor samma betydelse i dag som förr?
- Umgås vi familjevis i dag och i så fall hur?
- Vad hände när agan togs bort? Kan man förtrycka utan aga?
- Förhållandet mellan barn – vuxna då? I dag?
- Skolgången vid 1800-talets mitt. Hade alla barn samma möjligheter?
- Vad innebär "barn ska få vara barn"?

Avslutning

Det finns många skäl till att fördjupa Ellen Key-studiet. Ledmotiv i denna tipsbok har

varit *Synpunkter på kärlek – Ellen Keys och våra*. Vi har då sett att ett sådant studium för oss direkt in i många av våra egna existentiella frågor. Det har ju också varit ledmotiv i Ingela Bendts *Ett hem för själen*. Vi har bett henne att kort sammanfatta just detta tema för våra vidare samtal. Här följer hennes sammanfattning och några avslutande samtalsfrågor.

Ingela Bendts tankar om Ellen Keys livstro – en aktuell livsåskådning

"När ger sig människorna tid att lyssna till rösterna i sitt inre? För ljuden som kommer från själens djup, som är hemligheter för oss själva, borde vi vara lyhörda. I stället är det dom vi mest hänsynslöst överröstar och misstolkar." (1899)

Den omstridda författaren, folkbildaren och världsmedborgaren Ellen Key hade en vision som manifesterades i det hem som hon som 60-åring byggde år 1910 på Ombergs sydspets vid Vätterns strand i Östergötland. Här byggde hon ett hem för själen – kallat hennes "andliga testamente" av vännen, landshövdingenskan Alice Trolle.

"Nutidsmänniskans hjärta kan inte vila – hennes pulsar måste arbeta i febertakt för att hon ska känna att hon lever." (1899)

Hon sysslade med hemmet i flera betydelser, hemmets ideolog har hon kallats. Men det handlade lika mycket om att hitta hem i sig själv.

Denna dagen ett liv

I entrén på Ellen Keys Strand, över dörren mitt emot ingången från Vätterns sidan, finns en devis målad på väggen. "Denna dagen ett liv" står det. Orden är en sammanfattning av Ellen Keys livstro.

"Att i sanning älska livet, det är att vakna var dag med Thorilds jubel 'denna dagen ett

liv' ... mitt bland ormgropens kval ännu lov-
sjunga livet, att var dag glädjas åt det nya liv
som överallt spirar", skriver hon i Lifslin-
jer II.

Det handlar om att ta vara på dagen och
stunden. "Memento vivere" – minns att leva
– är en annan devis i entrén och det är ord lå-
nade från Goethe. "Dagdåd" står det skrivet
på klockan i matrummet. Tänkespråken är
påminnelser om det hon tyckte var viktigt
när hon byggde sitt hem Strand 60 år gam-
mal år 1910.

Livsfilosofin, hennes "livstro", speglas i
huset och trädgården. Här finns ett helhets-
tänkande inbyggt och här förverkligade hon
en vision efter många år på resande fot. Hon
hittade hem.

Ellen Key var en utåtriktad handlings- och
verksamhetsmänniska, men samtidigt en in-
åtvänd drömmare, själasörjare, sierska och
människovän i en och samma person. Hon är
inte antingen eller utan både och.

Hon hade en meditativ läggning, hon fun-
derade, drömde och läste mycket. Redan
som barn på Sundsholm började hon föra
dagbok, något hon fortsatte med, och från
det att hon var arton år kallade hon dem för
sina "tankeböcker". Hon gick på långa en-
samma vandringar i naturen livet igenom.

Ellen Key var kristen i sin ungdom, men
utvecklades från det under starka inre strid-
er. Med tiden fördes hon mot en religiöst
färgad evolutionism. Hon tog intryck av Dar-
win och Spencer, hon läste Spinoza, Nietz-
sche och inte minst Goethe. Hon kallade sin
tro på en i naturen verkande gudom än för
panteism, än monism och slutligen livstro.

I förordet till boken Lifslinjer II – som för-
fattarinnan kallar för en bekännelsebok, re-
dogör hon för sin religiösa åskådning "jag
har kallat min religions föremål med skilda

namn. Som halv vuxen dyrkade jag natu-
ren... Senare blev Guds namn kärleken.
Slutligen – en julottemorgon – kunde jag vitt-
na: att hans rätta namn var livet."

Ellen Key var emot kristendomens själv-
upppoffrande, som hon tyckte var att ge upp
sig själv i stället för att stärka sig själv. Det
handlar om att få självkänedom, menade
hon. Hon talade om det hon kallade själv-
hävdelse, något som i modern psykologi kan
jämföras med självförverkligande. Samti-
digt betonade hon att det inte handlade om
egoism, för den etiskt utvecklade människan
kan inte leva enbart för sig själv.

Hon införde begreppet livsstegring, vilket
handlade om att fullkomna jordelivet i stället
för att vänta på livet efter detta, d.v.s. att full-
följa sitt livsöde här och nu.

"Gå inåt!" var hennes lösning. "Att frigöra
sin personlighet – det innebär att lyssna till
tonerna i vårt eget inre för att upptäcka själva
grundtonen."

Att ha en tro på sig själv var viktigt, att ha
"modet att blicka ner i sin varelses djup och
bära följderna av sina upptäckter", för som
hon sa: "Vi mottaga inga andra intryck för li-
vet än dem vi själva inifrån möta."

Hon talade om modet att söka sanningen
och modet att vara sig själv trogen. "... end-
ast ett är väsentligt – att växa – och det kan
vi av våra sorger och av våra fröjder, av vår
dårskap och vår vishet, av nederlag och seg-
rar ..."

Det här var tankar som talade till ungdo-
men för hundra år sen, ungdomar som hit-
tills bara haft bibeln som rättesnöre. Texterna
i boken Tankebilder som kom i slutet av
1800-talet med rubriker som Stillhet, Skön-
het, Mod, Personlighetens frihet, Självhäv-
delse och Självoffrande var balsam för den
uppväxande generationen.

Ellen Keys texter användes som andaktsläsning och många av dem håller än. Inte minst texterna som handlar om stillhet. Det hon skrev om stillhet för hundra år sedan är lika aktuellt idag. Hon skrev om behovet av långsamhet, om att "värda sin själ" – om "ensamhetens sakrament" och om "tystnadens röst".

I slutet av 1800-talet kallade hon nutidsmänniskan för en omtumlad, olycklig nervbunt och hon skrev om de jäktade familjerna som inte kunde lyssna till varandra. "Nutidsmänniskans hjärta kan inte vila – hennes pulsar måste arbeta i febertakt för att hon ska känna att hon lever", skrev författarinnan 1899.

"När ger sig människan tid att lyssna till rösterna i sitt eget inre? De flesta människor leva livet igenom i disharmoni med sina inre krav, sina verkliga behov, sina bästa önskningar. De hava lättvindigt lämpat sig efter yttre omständigheter och nedtystat sin inre röst – ljuden från själens djup som är hemligheter för oss själva – det är för dessa ljud vi behövde vara lyhörda, i stället är det just dem, vi mest hänsynslöst överrösta och misstolka."

Vi samtalar vidare om existentiella frågor – Ellen Keys och våra

◆ Vi har i detta samtalsmaterial behandlat kärleken främst som familje- och parrelation. För Ellen Key är kärleken något ännu vidare – en livsprincip som skall genomsyra allt, alla mänskliga relationer. Är det meningsfullt att tala om kärleken som religion? Ellen Key har en stark tro på hemmets uppgift. Kvinnan, kärleken

och hemmet kopplas traditionellt och naturligt samman. Kan vi också i dag instämma i Ellen Keys sammanfattning i *Lifslinjer*? "När naturen skapade släktdriften omdanade kvinnan den till kärlek; när nödvändigheten danade bostaden, skapade kvinnan därav hemmet. Hennes stora kulturinsats blev sålunda ömheten." *Lifslinjer* 1:2 s. 213.

- ◆ Ellen Key brottades hela livet med frågan om ont och gott, ljust och mörkt. Det är svårt att ge sådana tankar ord. I en samtalsgrupp är det viktigt att deltagarnas egna erfarenheter får vara utgångspunkter, där den ene kan stödja den andre. Gör ett försök att ge uttryck för vad ni i gruppen anser vara de viktigaste livsfrågorna. Björn Sjövall sammanfattar bra. Se litteraturlistsen s. 27–28.
- ◆ Ellen Key utvecklade sin livstro från traditionell kristen tro på kamp mellan ont och gott över en kritisk prövning med optimistisk förnufts- och utvecklingstro i centrum. Genom egna erfarenheter präglades hennes slutackord alltjämt av den sökande och prövande människans frågor. Men hon kom också att genom kontakter med olika livsåskådningar och egna prövningar närma sig mystikens livshållning. Är det så för oss också?
- ◆ Vilka är mystikens kännetecken? Ordlöshet i mångordigheten? Enhet i mångfalden? Enhet mellan motsatser? Enhet mellan gott och ont? Min enhet med andra? Enhet mellan natur och kultur? Vår enhet med det gudomliga? Skall vi då skriva gud med stort eller litet "g"?

Hanna Paulis målning från 1899. Den ägs av Ellen Keys Vänner i Tjust, och visas här av Agneta Pauli, barnbarn till Hanna Pauli, och Nils Westberg. Foto: Stefan Jerrevång.

Teatertablå

UTDRAG UR BREVVÄXLING MELLAN ELLEN KEY OCH URBAN VON FEILITZEN,
FRAMFÖRD AV ROSE-MARIE MÖLLER OCH MIRJAM PREUSSNER
11 DEC (ELLEN KEYS FÖDELSEDAG) ÅR 2000 I KATASALEN,
ABF-HUSET, STOCKHOLM

Urban:

Pst, nu kommer hon, min älskade, och hon verkar inte vara på sitt allra soligaste humör

Ellen:

Att du inte kan förstå vad jag vill, behöver, måste ha! Sedan man en gång vet sig ömsesidigt vara varandras verkliga enda, allt annat övergående kärlek – då är tiden inne att bli stillsam, ej jaga och hetsa varann, utan lugnt växa in, mäta och gradera varandras känslor! Men innan man vet det, herre min Gud – kan man tala om äktenskapet! Ty det är din kärlek det är fråga om. Älskade du den kvinna som ej älskade dig eller den, som älskar dig mest? Det är frågan. Känner du nu djup och fullhet och glöd, som hon ej ingav dig i din kärlek. Men var det icke tvärtom!? Och då säger jag dig – var det bättre för dig att genom din kärlek till henne vara "lycksaligt olycklig" (som du skrev till din blivande svärfar) än torftigt lycklig genom min kärlek till dig. – Jag vill bara göra dig lycksaligt lycklig – förstår du? genom att hela din och hela min varelse smälta ihop i en flamma! Förstår du – frågar jag dig!

Urban:

Du är den kvinna jag älskar, älskar man älskar man *en* kvinna, inte flera – den ena mest, den andra mindre ---

Ellen:

Men vad menar du då med dårskaperna i de 22 ark jag sände dig? Vart ord är ju sant i dem?! – Vad hjälper det mig – vad frågar jag efter om jag är den genomskinligaste, varmaste, djupaste kvinna i världen. Vad är det för strunt, då det ej gör mig till den mest älskade i ditt liv? Till att spotta på synes mig min själ värd, då jag läser vad du skriver av eld och passion om en annan, en okvinnas varelse! Du skulle "förgås av sällhet" och "rysa av vällust" i din grav – ifall hon givit dig sin i hela ditt liv eftersträvade kärlek. Men du är inte i stånd att bli kär i mig, som fritt skänkt dig hela min varelse! Tror du att sådana jämförelser stärker tron?! Du var färdig att gå från förstånd, stolthet och allt – då hennes läppar och händer vidrörde dig, utan att hon älskade dig!! Men att gå från förstånd, stolthet eller något annat vid den vissheten att du är dömd att leva skild hela ditt liv från den av dig så där vackert beskrivna

kvinnan, vilken därtill älskar dig, – det kommer icke i fråga!! Och så vill du att jag ska tro en kvinnas själ och hjärta mäktigare än hennes händer och läppar! Nej, Urban. Det är med lika som lika botas! Visa mig samma och högre lidelse för mig – då kan du med skäl fordra tro av mig!

Urban:

Jag älskar dig, och du förblir den kvinna jag älskar i alla tider och alla evigheter.

Ellen:

Jag kan ju aldrig svara mina tvivel "men han sökte dig ju, valde dig, upptäckte dig"; ty jag trängde mig ju på dig och bjöd ut mig!! – Om du visste hur bittra dessa tre tankar äro: din förtids kärlek – så olik i verkligt erotisk styrka allt vad du nu känner; min stöld av dig; mitt utbudande av mig själv! Och det är på dessa sjuka punkter du alltid borde ha ögonen fästa – och vid minsta antydning av retlighet hos mig från svedan i de såren – vara färdig att lugna och läka! Istället – o huru har jag icke fått kvida, innan du ens grälat på mig!! Och när du frågade mig om det var sedan genomläsningen av de gamla breven i julas jag inte varit rätt glad? Ja, det är nog så. Du minns att jag bad dig förklara ett – det av 6 augusti 1879, som jag kunde hjälpa mig med själv. Du gjorde det icke, jag fick ej hjälp just av det, sade dig det visst också. Och sedan (minns du) att snart efter kom ett anfall – och så blev jag (efter ett par månaders obemärkta lidanden) snäll igen; men så komma Tekla Knös' brev; och alla de andra! Vad som du alltid, alltid felar i din uppfattning av är, att våra olika temperament göra skillnaden och slitningen mellan oss. Det är icke så. Du var väl östgöte när du skrev "Erik Werner" och formen i din ungdom och breven till din

svärfar, dina vänner, mig 1879? Men det är skillnaden mellan förr och nu som är mitt kval; ditt språk, dina känslor, dina uttryck, din passion din eld då – och allt lugnet och passionsfriheten och tålmodet nu, som jag ständigt känner i mig, som bevis på att då var det kärlek, nu är det en varm vänskap blott, som intalar sig att vara kärlek. Och med detta sammanhänger sedan hela samvetsoron – ty det är en huvudfaktor i all min sorg! Detta återlösande från kärleken till din hustru från din "synd" o.s.v. kan mitt samvete ej gå in på. Om du givit mig fritt, medvetet, obetyingligt din kärlek – din varelses djupaste, eldigaste, starkaste kärlek – då hade jag aldrig haft en oro. Men nu – då jag tiggat mig till något du aldrig givit mig, huru kan jag bli lugn, då detta togs från din hustru? – Och därmed sammanhänger ju det, som du med rätta talar om: bristen på trohet, i mening av förtroende hos mig; bristen på öppenhet, otvungenhet, glädje, maktkänsla! Jag kan ju aldrig svara mitt samvete: "han gav mig fritt sitt livs högsta kärlek"; utan jag vet att jag blivit avvänd från all tanke på någon verklig gemensamhet i känslor hos oss. Min kärlek är det han vill ha, min person är honom likgiltig; endast jag är kär i honom, ej han i mig; endast jag lider av skilsmässan; av bristen på fullhet. Så fort jag ej oroar honom med mitt lidande är allt gott, och endast avståndet gör det ju möjligt för honom att undvika illusionen att älska mig. Jag har hela vintern levat med dessa tankar; känt mig alldeles ensam; icke älskad, icke efterlängtd, icke i stånd att jordiskt lyckliggöra. Självleda och självförakt, samvetskval och livströtthet hava varit följden. – Ty långa sidor med hälsoråd och försäkringar om att dina arbetsmöjligheter berodde på min "lycka" o.s.v. vad har de rört dig? Det är din lycka jag vill vara; det är lyck-

ans ofullkomlighet i avseende på oss jag vill att du ska lida av. Det skulle verka på mig som sol, föda, luft, om du blott sagt: "o, att jag vore fri och vi kunde äga varandra" –

Urban:

Det är nog så att fullt leva kunna vi ej, emedan vi ej får ha allt gemensamt – och därför hava vi ej bruk för hela vår varelse! Men vi måste hjälpa varandra att bära detta centner-tunga öde!

Ellen:

Men att aldrig du tyckes ha en upprors-känsla, att du aldrig har ett enda ofrivilligt utbrott av längtan och smärta – detta har demoraliserat, förbittrat, försvårat min tillvaro så, som du själv kunnat läsa i de ark du åter-sänder! Detta är ej att misshaga dig. Mina ej talrika utbrott av längtan och knot mot ödet – har du ej delat utan tillrättavisat; i mina ömhetsbetygelser har du ock funnit för många ord och starka uttryck; mina innerligaste ömtåligaste känslor, dem jag uttalat i just de uttryck av exklusiv, om din forntid och nutid svartsjuk kärlek – i bästa mening svartsjuk, i ingen låg nutidsmening alls – dem har du bestraffat och allra mest genom att aldrig motsvara dem. O, huru har jag inte törstat efter att en enda gång höra även

dig nu kunna frestas att ursinnig knota över ditt öde – en frestelse du ännu för 2 år sedan kände! Att höra dig en enda gång säga att du vill ge allt i världen utom ditt samvetes frid – för lyckan med mig – eller något enda sådant ord av passion, av obetvinglig längtan och att höra även dig behöva döda ett seglivat hopp om en jordisk sällhets möjlighet – att höra dig lida, som jag, mest, först, alltid – och mera än av något annat i ditt liv, av lyckans omöjlighet nu! Men ack, nej! Jag har därför blivit så skygg, så bunden, så van att anse mig ensam om den sorgen, det lidandet, ty att det är den egentliga sorgen och lidandet vi ha att bära gemensamt, talar du aldrig om, så viss att jag ensam önskar lyckans jordiska närhet; att jag ensam skulle känna sällheten av ett liv samman med dig, ej så du med mig!

Urban:

Vad finns för en man som älskar, för svar på sådana hälsningar, ifall omständigheten kommer *honom* att söka undvika det enda naturliga svaret, att jaga sig en kula genom huvudet? Kan jag hjälpa att du tillhör den kvinnotyp, som tvingar en man på knä och inte till storms! Jag ger dig ju allt som min vecka men hängivna natur rymmer!

Litteraturtips för samtal i anslutning till denna skrift

I Kunskapskällans studiebibliotek i Väster-
vik (telefon: 0490/887 85) finns ett *Ellen Key-
bibliotek* och ett omfattande *klipparkiv*, som
behandlar olika sidor av hennes verksamhet.
Där finns också ett *bildarkiv*. Materialet har
sorterats av Rose-Marie Möller och Mirjam
Preussner. Avskrifter kan erhållas för studie-
gruppers räkning.

I vår skrift omnämns också några lokala
undersökningar som kan fördjupa studier
kring vårt ämne. De kan till självkostnads-
pris beställas i stencilform genom Kunskaps-
källan. Exempel på sådana arbeten:

- "Kärlek och kvinnosyn vid sekelskiftet –
om Ellen Belfrage och Ellen Key". Speci-
alarbete, april 2000 av Josefina Markskog.
- "Två gånger Ellen" – ett kapitel ur Myr-
gårds Bok-Bok. Bokens andra upplaga är
slutsåld.
- Mirjam Preussners arbete "Urban von
Feilitzens betydelse för Ellen Keys förfat-
tarskap" (brevväxlingen) finns ännu en-
dast i stencilform. Även den kan för cir-
kelbruk köpas till självkostnadspris.
- Björn Sjövall, "Ellen Key i Kulturrevolu-
tionen" s. xv–xxvi.
- Margareta Sarrings nya spel om Ellen

Key – "Ett bättre liv" – får också kopieras
för utbildningssyfte på grundskola eller
gymnasium efter särskilt tillstånd för
Kunskapskällan. Samma sak gäller för
"Teatertabla om Ellen Keys och Robin-
sons kärleksbrev" av Rose-Marie Möller
och Mirjam Preussner.

- Nils Sjöströms bok "Hultins på Kaller-
näs" från Vallentuna 1998 är utgången ur
handeln. Enligt löfte från författaren själv
(död år 2000), får cirkeldeltagare kopiera
kapitel ur boken, t.ex. kapitlet om Ellen
Keys bästa vän genom hela livet, Lisa
Hultin.

Som ny baslitteratur om Ellen Key rekom-
menderas:

- Ellen Key 1849–1999 – en minnesbok. El-
len Key-sällskapet och Förlaget Futurum
1999.
- Ny syn på Ellen Key – 32 texter av 23 för-
fattare. Redaktör: Siv Hackzell. Bembo
Bok 2000.
- Ett hem för själen – Ellen Keys Strand av
Ingela Bendt. Albert Bonniers Förlag
2000.
- Ellen Key – vem var hon? av Nils West-

- berg, föreningen Ellen Keys Vänner i Tjust. Ny upplaga kommer ut 2001.
- Att älska, njuta och skapa, av Christina Sundström, i Nordisk Kvinnolitteraturhistoria band 2 1993.

Dessa böcker finns i allmänna handeln och innehåller var för sig lämpliga hänvisningar och förteckningar av Ellen Keys egna skrifter.

Några äldre Keyböcker som också kan lånas genom Kunskapskällan:

- Minnen av och om Emil Key, utgivna av Ellen Key 1917.
- Hur Ellen Key förkunnar kärleken av Olof Rosén 1904.

- Ellen Key, hennes liv och verk, av Mia Leche-Löfgren, Bokförlaget Natur och Kultur 1930.
- Ellen Key, en livsbild, av Louise Hamilton 1917.
- Protestantismens Mariakult av Urban von Feilitzen (pseudonym: Robinson) 1874.
- Ellen Keys väg från kristendom till livstro av Ulf Wittrock 1953.

Dessutom finns flertalet av Ellen Keys svenska utgåvor liksom litteratur *om* Ellen Key.

Tipskatalogens digitala innehåll

Kunskapskällans digitala tipskatalog har för närvarande, april 2001, följande innehåll:

- ◆ Ellen Key och uppfostran av barn i hem och samhälle av Nils Westberg.
- ◆ Spår att följa för den som vill göra egna småundersökningar och program om Ellen Key. Sammanställning av Anitha Johansson och Bengt O. Myrgård.
- ◆ Kunskapskällans arkiv och böcker av och om Ellen Key. Sammanställning av Mirjam Preussner, Rose-Marie Möller m.fl.

- ◆ Kunskapskällans skriftserie nr 5. (Se denna skrifts innehållsförteckning s. 3.) Redaktion: Bengt O. Myrgård, Nils Westberg m.fl.

För vidare information se Kunskapskällans hemsida. Sökväg:
www.vastervik.se/kultur/kunskap1.htm.

Sidan 6 innehåller information om föreningen Ellen Keys Vänner i Tjust och om denna tipskatalog.

Innehåll i klipparkivet

I Kunskapskällans arkiv med tidningsurklipp och artiklar om Ellen Key finns ett rikligt material att ta del av för den intresserade.

Rose-Marie Möller och Mirjam Preussner har ägnat tid åt att ordna upp materialet för att göra det tillgängligt för forskare.

De rubriker som använts för att indela materialet och underlätta sökningen är följande i bokstavsordning:

Artiklar och händelser under 2000-talet, utökas efter hand

Bilder; även nidbilder

Bildningsfrågan

Eftermälen

Ellen Key i ljud och bild (massmedia)

Ellen Key och utlandet, främst Europafrågan

Ellen Key-seminariet 1993

Ellen Keys Vänner i Tjust

Freds- och framtidsfrågor

Idun Veckojournalen (artiklar)

Jubileerna. Märkesår i Ellen Keys liv

Kuriosa

Kvinnliga nätverket i Tjust

Kvinnofrågan

Kärleken, Robinson

Livstron; Ellen Key och religionen

Moderligheten

Motståndarna, kritiken och nidbilderna

Människosyn

Om Ellen Key; personalia

Pedagogiskt synsätt; förskola, skola etc.

Recensioner och annonser om Ellen Keys böcker

Recensioner skrivna av Ellen Key

Rösträttsfrågan

Samhällsfrågorna

Sagor, folktro, folkvisor

Skönheten och hemmet; även samhällsskönheten

Statyn på Jarlaplan och Knut Jerns staty

Strand och dess omgivningar

Tolfterna

Västervik och vännerna

Flera hundra klipp och artiklar finns i arkivet, som varmt kan rekommenderas för den som söker material till uppsatser och specialarbeten om Ellen Key.

Förslag till "spår att följa vidare" i småundersökningar och specialarbeten finns i den digitala tipskatalogen. För varje förslag finns en angiven startpunkt i någon lättillgänglig litteratur. De 12 spåren är:

1. Ellen Key (EK) och kärleken.
2. EK:s syn på barnet.
3. EK:s syn på lärandet.
4. EK:s syn på "den nya kvinnan".
5. EK:s syn på "skönhet åt alla".

6. EK:s syn på krig och fred.
7. EK sagorna och folkmusiken.
8. EK som resenär.
9. EK:s syn på hemmet, miljön och naturen.
10. EK och vännerna.
11. Bilden (äv. nidbilden) av EK.
12. EK:s utveckling och livstro.

I Kunskapskällan finns även ett flertal *dramatiseringar om Ellen Key* och hennes liv. Dessa liksom brevsamlingarna, t.ex. hennes brevväxling med Urban von Feilitzen, Lisa Hultin, Ellen Belfrage kan inspirera till småpjäser likt den på s. 24–26 i denna bok.

